

**Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Навчально-науковий юридичний інститут**

Андріюк В.В.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

**Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи
студентів денної форми навчання
спеціальності 081 «Право»**

**Івано-Франківськ
2023**

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 17 січня 2023 р.).

Рецензенти:

- доктор юридичних наук, професор кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету “Києво-Могилянська академія”, професор Козюбра М.І.

- доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, професор Сворак С.Д.

Андріюк В.В. Теорія держави і права. Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи студентів денної форми навчання спеціальності 081 «Право». Івано-Франківськ: Навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2023.

© Андріюк В.В., 2023

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023

ВСТУП

Теорія держави і права як загальна, фундаментальна (базова), методологічна, світоглядна юридична наука та вступна навчальна правова дисципліна вивчається студентами-юристами першого курсу протягом одного навчального року і має на меті оволодіння системою сучасних теоретичних знань про загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права (державно-правової дійсності), найбільш загальні генетичні, атрибутивні, структурно-субстанційні та функціональні властивості державно-правових явищ.

В умовах становлення громадянського суспільства, побудови правової держави, утвердження принципів демократичного суспільства в Україні, удосконалення національного законодавства, реформування усіх сфер життєдіяльності українського суспільства великого значення набуває формування, розвиток і закріплення нового юридичного мислення, загальної і правової культури, в тому числі і високої професійної культури юриста.

Вивчення загальних закономірностей виникнення, функціонування, розвитку державно-правової дійсності, які є предметом теорії держави і права, сприяє не тільки одержанню базових теоретичних юридичних знань, а й дасть можливість прогнозувати подальший розвиток державно-правових явищ, використовувати розроблені теоретичні моделі в практиці державотворення України, формування і вдосконалення національної правової системи загалом і системи законодавства зокрема.

При вивченні загальної теорії держави і права стоять такі основні завдання:

1) засвоєння цілісної системи державно-правових понять і категорій, у тому числі таких як: держава, сутність держави, тип держави, форма держави, функції держави, апарат держави, механізм держави, громадянське суспільство, правова держава, демократія; право, функції права, принципи права, джерела (форми) права, правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт, закон, підзаконний акт, правова норма, структура правової норми, система права, система законодавства, правовідносини, правотворення, правотворчість, правотворча техніка, тлумачення правових норм, реалізація правових норм, застосування правових норм, законність, правопорядок, правова поведінка,

правомірна поведінка, правопорушення, юридична відповідальність, правова система, правове регулювання, механізм правового регулювання тощо;

2) ознайомлення студентів з практикою застосування понятійного апарату та методологічного інструментарію, що розробляється загальною теорією держави і права, у процесі правотворчої, інтерпретаційно-правової та правозастосовчої діяльності;

3) підготовка студентів першого курсу до вивчення галузевих юридичних дисциплін, до аналізу і розуміння змісту нормативно-правових актів, а також інших формально-юридичних джерел права;

4) вироблення у процесі проведення семінарських занять у студентів навиків самостійного теоретичного правового мислення, вміння творчо аналізувати і узагальнювати державно-правові явища, правильно користуватися науковою та навчальною юридичною літературою і першоджерелами;

5) з'ясування значення загальної теорії держави і права для практики побудови демократичної правової соціальної держави в Україні, формування правової системи на базі чинної Конституції України, реформування національного законодавства;

6) формування у студентів глибокого знання та розуміння загальних закономірностей розвитку та існування держави, її основних інститутів, правової системи, норми права і правовідносин, особливостей джерел права держав різних правових систем взагалі і України зокрема, механізму дії нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб, основних рис і суті правотворчості, застосування і тлумачення права, а також інших генетичних, атрибутивних, субстанційних (структурних) та функціональних закономірностей, властивостей державно-правової дійсності;

7) формування у студентів на основі вивчення генетичних, атрибутивних, субстанційних (структурних) та функціональних закономірностей і властивостей держави і права цілісної картини державно-правової дійсності.

Студент-юрист повинен ґрунтовно засвоїти загальні закономірності, поняття та категорії державно-правової сфери, активно використовувати одержані знання в своїй професійній діяльності, вміти правильно тлумачити і реалізовувати норму права, беручи до уваги не тільки “букву”, а й “дух” права.

Загальна теорія держави і права забезпечує теоретичну підготовку до вивчення окремих галузей права, аналізу конкретного статусу державних органів, структури і змісту норм права і правовідносин в різних галузях права.

Вищезгадані завдання реалізуються шляхом спільної активної роботи викладача та студентів на лекційних і семінарських заняттях, а також в процесі самостійної роботи студентів. Остання спрямована на закріплення, розширення і поглиблення знань, одержаних на лекційних та семінарських заняттях. Причому, самостійна робота передбачає прищеплення навиків та вмінь роботи з науковою та навчальною літературою і нормативними джерелами, навиків креативного, правильного та обґрунтованого правового мислення, вмінь проводити самостійний аналіз досліджуваних проблем, здійснювати узагальнення, робити власні висновки.

З цією метою на самостійну роботу студентам виноситься детальний перелік питань для самостійного вивчення, визначаються ключові поняття розглядуваної теми, в окремих випадках рекомендується виконати схематичні, теоретико-аналітичні та практичні завдання, а також пропонуються інші питання для додаткового вивчення матеріалу. Сформульовані до кожної теми методичні вказівки допоможуть студентам зорієнтуватися в навчальному матеріалі, визначити логічну структуру теми та кожного питання, що виноситься на самостійне вивчення, і таким чином самостійно сформувати логічно побудовані, структуровані, чіткі, вичерпні відповіді на поставлені питання.

При цьому самостійна робота студентів спрямована на вивчення та поглиблення тих питань або окремих їх аспектів, які не охоплюються лекційним курсом і не виносяться для обговорення на семінарських заняттях. Тому студенти повинні самостійно вивчити ці питання і підготувати на них відповіді, враховуючи методичні вказівки та рекомендації, що містяться в даному навчально-методичному виданні. Самостійна робота передбачає попереднє вивчення студентами питань, що винесені на самостійне опрацювання, шляхом аналізу лекційного матеріалу, рекомендованих підручників з теорії держави і права, довідкової літератури, а також спеціальної літератури та нормативно-правових актів, список яких поданий до кожної теми. В результаті цього студенти повинні сформувати свою відповідь, окресливши її межі та визначивши її структуру і наповнення. Причому, відповіді на питання, що винесені на самостійну роботу, слід тезово законспектувати в окремому зошиті, спеціально призначеному для цього. Окрім цього, передбачається

обов'язкове вивчення ключових понять теми, дефініції яких студенти повинні знати напам'ять, а також в окремих випадках виконання схематичних, теоретико-аналітичних та практичних завдань, які повинні бути теж відображені в письмовій формі.

Врахування викладених в цьому навчально-методичному виданні вказівок дозволить ґрунтовно вивчити питання, що становлять предмет загальної теорії держави і права, шляхом активної самостійної роботи студентів, а також спрямує пізнавальну активність студентів на вивчення багатьох важливих дискусійних правових питань, недостатньо висвітлених або взагалі обійдених увагою на лекційних та семінарських заняттях, сприятиме ґрунтовному засвоєнню загальних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку державно-правової дійсності, її генетичних, атрибутивних, структурно-субстанційних та функціональних властивостей, понятійного апарату та методологічного інструментарію загальної теорії держави і права, здобуттю достатніх та необхідних знань з теорії держави і права, формуванню фундаментальних підвалин правового мислення та розширенню світогляду студентів, що навчаються за спеціальністю 081 «Право».

Загальні вимоги та рекомендації щодо самостійної роботи студента

В процесі самостійного вивчення окремих питань чи тем з теорії держави і права рекомендується:

- 1) ознайомитись з питаннями, що виносяться на самостійне вивчення;
- 2) прочитати конспект лекції з теми, що виноситься на самостійне вивчення (якщо лекційне заняття з цієї теми передбачене і проводилось);
- 3) прочитати відповідні глави рекомендованих підручників з теорії держави і права;
- 4) переглянути перелік наукових джерел, що пропонуються на самостійне опрацювання, обравши декілька з них для поглибленого вивчення даної теми;
- 5) ознайомитись з концепціями, висвітленими в наукових джерелах, обраних для поглибленого вивчення даної теми, законспектувати основні положення;

6) підготувати план відповіді на кожне питання теми, винесеної на самостійне вивчення, коротко законспектувати лаконічні відповіді на питання самостійної роботи;

7) в процесі самостійної роботи пов'язувати навчальний матеріал, одержаний на лекції та семінарі, з інформацією із додаткових літературних джерел;

8) вивчити визначення понять, що складають основу даної теми;

9) добре вивчити аргументований та апробований матеріал дисципліни в поєднанні з дискусійними питаннями теми.

ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:

Історія становлення та розвитку теорії держави і права як науки та навчальної дисципліни

Теорія держави і права, посідаючи особливе місце у науці про суспільство взагалі і про державу зокрема, має таку ж специфічну історію становлення та розвитку як наука та навчальна дисципліна.

Вивчаючи дану тему, студентам слід зауважити, що появі теорії держави і права передував поступовий процес поділу юриспруденції. Спочатку виникли галузеві дисципліни. Потреби суспільної практики викликали необхідність концентрації уваги на закономірностях правової дійсності, що і стало предметом вивчення теорії держави і права.

Студенти повинні усвідомити, що назва і зміст теорії держави і права визрівали тривалий час. Тому доцільним є проаналізувати складну еволюцію розвитку даної науки, внесок кожної епохи в розвиток теорії держави і права. Слід звернути особливу увагу на розвиток теорії держави і права у ХХ столітті, коли відбувається особливо інтенсивний її розвиток.

Питання для самостійної роботи:

1. Зародження загальнотеоретичного правознавства та етапи його становлення.
2. Виникнення теорії держави і права та історичні етапи її розвитку.
3. Поява та розвиток загальнотеоретичних знань про право та державу в Україні.
4. Теорія держави і права в радянський період вітчизняної історії.
5. Розвиток теорії держави і права в новітню епоху. Теорія держави і права в умовах незалежної України: пострадянські реалії та європейські перспективи.

Додаткові питання:

1. Загальна теорія права в сучасній Україні: радянські традиції та європейські перспективи.
2. Значення загальнотеоретичної правової науки у формуванні

правової системи України.

3. Історія розвитку загальнотеоретичного правознавства.

Питання для самоконтролю:

1. Що означає слово «теорія»?

2. Який внесок стародавніх мислителів у розвиток загальнотеоретичних знань про державу і право?

3. В чому полягають особливості розвитку загальнотеоретичних знань про державу і право в епоху Відродження та в Новий час?

4. Які особливості розвитку загальнотеоретичних знань про право в сучасному світі?

5. Охарактеризуйте процес виникнення теорії держави і права та історичні етапи її розвитку.

6. Охарактеризуйте процес появи та розвитку загальнотеоретичних знань про право та державу в Україні.

7. Які особливості розвитку теорії держави і права в радянський період?

8. Які спостерігаються тенденції у розвитку загальнотеоретичних знань про право та державу в Україні?

Література:

1. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: Аксіолого-гносеологічний підхід: монографія. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 272 с.

2. Білас І. Г., Білас Ф. І. Трансформація загальної теорії держави і права у сучасну юриспруденцію та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів. Наше право. 2015. № 4. С. 5-16.

3. Гаврилюк Р. Чи можливо наукове неklasичне пізнання права? Право України. 2014. № 1. С. 94-105.

4. Кельман М. Аналіз традиційності і новацій у розвитку теорії держави і права. Право України. 2006. № 9. С. 38-42.

5. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи. Право України. 2010. № 1. С. 32-43.

6. Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 193. С. 3-11.

7. Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 3-8.

8. Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. Право України. 2013. № 5. С. 240-244.

9. Рабінович П. Чи можлива універсальна теорія права як спільна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права? (Запрошення до дискусії) Філософія права і загальна теорія права. 2012. № 2. С. 245–248.

10. Скакун О. Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 4. С. 27-36.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Елементи теми, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1. Поняття та сутність державної влади;**
- 2. Суверенітет держави як її ключова ознака;**
- 3. Сучасні теорії держави;**
- 4. Історична типологія держав.**

Поглиблене вивчення поняття та сутності держави передбачає з'ясування суті феномену державної влади та її родових характеристик, чітке визначення суверенітету держави як її ключової ознаки, ознайомлення з основними концепціями та теоріями розуміння, визначення сутності і призначення держави, а також проведення типології усієї різноманітності держав як сучасних, так і тих, які існували раніше.

Вивчаючи дану тему, студенти повинні усвідомити, що питання суверенітету не втрачає своєї актуальності до сьогоднішнього дня, адже це одна із найбільш істотних ознак держави. Зауважимо, що суверенітетом володіють всі держави, незалежно від розміру їх території, кількості населення, форми правління і устрою. Слід з'ясувати, що означає внутрішній і зовнішній аспекти (сторони) державного суверенітету.

Перш ніж вивчати питання суверенітету народу, необхідно встановити, що розуміють під терміном «народ». Доцільно детально проаналізувати ознаки суверенітету народу і показати його співвідношення із суверенітетом держави. Студентам необхідно проілюструвати свої міркування положеннями з Конституції України.

Пристаючи до вивчення питання суверенітету нації, слід

зауважити, що слово “нація” вживається у двох значеннях: етнічному і політичному. Державний суверенітет, здійснюваний багатонаціональною державою, повинен гарантувати суверенітет кожній нації. Студенти повинні розкрити сутність права нації на самовизначення, проаналізувати різні форми національного самовизначення.

Поняття влади (і зокрема, публічної політичної влади) є ключовим в розумінні суті, сутності держави. Причому, поняття публічної політичної влади виступає родовим по відношенню до поняття держави.

Тому для кращого розуміння поняття держави необхідно детально розглянути владу як загальносоціологічну категорію, поняття, ознаки та різновиди влади, поняття публічної політичної влади, специфічні риси державної влади, питання легітимності і легальності державної влади.

Поняття, сутність та призначення держави можна краще зрозуміти через дослідження теоретичних уявлень про цей феномен. На сьогодні відомо багато теорій і концепцій держави. Різноманітність цих теорій і концепцій обумовлена історичними особливостями розвитку країн, різноманітністю методологічних підходів щодо вирішення сутності, соціального призначення держави, існуванням країн різного рівня розвитку.

Сучасні концепції держави, на відміну від минулих концепцій держави, які розглядають її як знаряддя класового панування, торкаються різних аспектів сутності цього феномену і здебільшого вбачають в ній механізм забезпечення цілісності суспільства, вирішення загальних справ, соціального компромісу.

Дослідження основних сучасних концепцій держави ознайомить студентів з різними розуміннями сутності держави, що збагатить усвідомлення поняття та сутності держави.

Під час характеристики концепцій розуміння держави студенти повинні з'ясувати не тільки їх суть, але й здійснити певне їх порівняння. Особливо слід звернути увагу на зв'язок розглядуваної теми з процесами державотворення та правотворення в Україні.

Під час ознайомлення з типологією держав студенти повинні усвідомити роль і сутність типології і її значення для дослідження державно-правових явищ. Типологія держави – це проблема, яка є і залишається в полі зору дослідників. У процесі підготовки до заняття

студентам слід проаналізувати різноманітні критерії типології держав, а також розглянути основні підходи до історичної типології держав.

При аналізі кожного історичного типу держави слід зауважити, що при такому підході держава здобуває суто класову визначеність, виступає як диктатура економічно пануючого класу. При цьому, звичайно, характеристику окремих історичних типів держав варто здійснювати за наступними критеріями: економічна база, соціальна база, функції держави, механізм держави, форма держави. Особливу увагу слід звернути на характерні особливості, притаманні даному типу держави, які відрізняють його від інших.

Поряд з цим, слід звернути увагу на культурологічні та цивілізаційні підходи до історичної типології держав, в основі яких лежить аналіз духовно-культурних особливостей держав конкретної історичної епохи.

Аналіз сучасної держави передбачає також з'ясування поняття і сутності держави соціально-демократичної орієнтації, держави соціальної демократії, що стає фундаментом сучасних розвинутих держав. Крім того, слід не обминути увагою й такий феномен як так званий перехідний тип держави.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття та сутність державної влади.

- 1.1. Влада як загальносоціологічна категорія. Поняття, ознаки та різновиди влади.
- 1.2. Співвідношення політичної і державної влади, державної влади і держави.
- 1.3. Поняття та ознаки державної влади.
- 1.4. Держава як носій державної влади.

2. Суверенітет держави як її ключова ознака.

- 2.1. Історія зародження і розвитку ідеї та концепції державного суверенітету.
- 2.2. Поняття, ознаки, види та структура державного суверенітету.
- 2.3. Співвідношення понять «державний суверенітет», «народний суверенітет», і «національний суверенітет».

3. Сучасні теорії держави.

- 3.1. Загальна характеристика сучасних західних і вітчизняних теорій держави.
- 3.2. Держава «загального благоденства», її характеристика і суть.

- 3.3. Концепція демократичної держави.
 - 3.3.1. *Суть та значення концепції демократичної держави.*
 - 3.3.2. *Шляхи становлення та розвитку демократичної держави в Україні.*
- 3.4. Технократичні концепції держави.
- 3.5. Авторитарні теорії держави.
- 3.6. Соціалістичні концепції держави.
- 3.7. Анархічні та етатистські погляди на державу.
- 3.8. Концепція соціальної держави.
 - 3.8.1. *Поняття та ознаки соціальної держави.*
 - 3.8.2. *Шляхи формування соціальної держави в Україні.*
- 4. Історична типологія держав.**
 - 4.1. Основні підходи до історичної типології держав.
 - 4.1.1. *Античні концепції типології держав.*
 - 4.1.2. *Концепція духовних формацій Гегеля.*
 - 4.1.3. *Формаційний підхід до історичної типології держав. Марксистська концепція суспільно-економічних формацій.*
 - 4.1.4. *Цивілізаційний підхід до історичної типології держав.*
 - 4.2. Історичні типи та різновиди держави.
 - 4.3.1. *Давньосхідна держава.*
 - 4.3.2. *Рабовласницька держава.*
 - 4.3.3. *Феодальна держава.*
 - 4.3.4. *Буржуазна держава.*
 - 4.3.5. *Соціалістична держава.*
 - 4.3. Сучасна держава: загальна характеристика. Перехідний тип держави.

Ключові поняття: держава, державна влада, публічна політична влада, державний суверенітет, народний суверенітет, національний суверенітет.

Додаткові питання:

1. Державний суверенітет: поняття, структура, види.
2. Діалектика співвідношення державного суверенітету і народного суверенітету.
3. Проблеми національного суверенітету.
4. Державна влада в соціальному просторі.
5. Проблеми співвідношення державної і політичної влади.
6. Проблеми державної влади в Україні.

7. Шляхи становлення та розвитку демократичної держави в Україні.
8. Суть та принципи соціальної держави.
9. Проблеми історичної типології держав за цивілізаційними та культурологічними критеріями.
10. Проблема перехідного типу держави.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні історичні етапи розвитку концепції державного суверенітету?
2. Що таке суверенітет держави?
3. В чому суть внутрішньої сторони державного суверенітету?
4. Який зміст зовнішньої сторони суверенітету держави?
5. Назвіть основні види державного суверенітету.
6. Що таке обмежений суверенітет?
7. Що розуміють під народним суверенітетом?
8. В чому суть національного суверенітету?
9. Що таке влада?
10. Назвіть основні різновиди влади та охарактеризуйте їх.
11. Здійсніть визначення поняття публічної політичної влади.
12. В чому полягає специфіка державної влади?
13. Охарактеризуйте державу як носія державної влади.
14. Назвіть основні сучасні західні та вітчизняні теорії держави.
15. В чому суть теорії «держави загального благоденства».
16. Сформулюйте основні положення концепції демократичної держави.
17. Які, на вашу думку, шляхи становлення та розвитку демократичної держави в Україні.
18. Дайте визначення поняття соціальної держави.
19. Які, на вашу думку, основні шляхи формування соціальної держави в Україні.
20. Охарактеризуйте технократичні концепції держави.
21. Охарактеризуйте авторитарні та етатистські концепції держави.
22. Охарактеризуйте соціалістичні концепції держави.
23. Охарактеризуйте анархічні концепції держави.
24. Здійсніть визначення поняття типології держав?
25. Які існують критерії типології держав?
26. В чому сутність формаційного підходу до типології держав?
27. Які особливості цивілізаційного підходу до типології держав?

28. Назвіть причини переходу від одного історичного типу до іншого.
29. Назвіть характерні риси, сутнісні властивості сучасної держави.
30. В чому полягає особливість перехідного типу держави?

Література:

1. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 7. С. 36-42.
2. Важна К. А. Поняття та характеристика держави як суб'єкта міжнародного публічного права Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2019. Вип. 3. С. 132-142.
3. Герилів Д. Ю. Загальнотеоретична характеристика інтегративного підходу до типології держави. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 12-15.
4. Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: ПАІС, 2016. 191 с.
5. Головатий С. Тріада європейських цінностей - верховенства права, демократія, права людини - як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). Право України. 2015. № 1. С. 13-92.
6. Гаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2013. 533 с.
7. Клімова Г. П. Концептуальні підходи до аналізу поняття "Держава" Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого" . Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. № 2. С. 161-169.
8. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: моногр. Харків: Фактор, 2014. 214 с.
9. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. Право України. 2013. № 10. С. 178-184.
10. Кравчук В. М. Механізм реалізації народного контролю в організації й діяльності органів державної влади. Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 1. С. 85-90.
11. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 558 с.
12. Лощикін О. М. Територія сучасної держави: поняття та функції

(частина перша) Публічне право. 2016. № 2. С. 254-261.

13. Мамутов В. К. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення: моногр. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 405 с.

14. Мороз С. П. Онтологічна основа поняття держави. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. Вип. 6. С. 28-37.

15. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

16. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. Право України. 2010. № 1. С. 44-49.

17. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям. Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 6-13.

18. Пашуля Г. Я. Глобалізація як явище, що впливає на формування нового типу держави. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. Вип. 2. С. 22-31.

19. Пікуля Т. О. Типологізація держав світу: методологія та класифікація. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Вип. 1. С. 213-221.

20. Поклонська О. Співвідношення влади й авторитету. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 12. С. 6-9.

21. Рябошапка Г. Х. Суверенітет в Україні: від радянської федерації - до незалежної держави: моногр. Львів: Простір-М, 2012. 519 с.

22. Сergygin С. Г. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. Харків: Право, 2010. 272 с.

23. Сіренко В. Про розуміння державної влади як соціальної залежності. Право України. 2015. № 5. С. 11-16.

24. Сіренко В. Ф. Декілька зауважень до питання про існування держави. Право України. 2014. № 1. С. 224-231.

25. Скрипнюк О. Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції. Право України. 2013. № 8. С. 40-52.

26. Співак В. М. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 442-449.

27. Стеценко С. Соціальна держава: теоретико-методологічні основи дослідження. Право України. 2014. № 2. С. 252-261.

28. Телятник Л. Логіко-методологічне тлумачення ознак загального поняття держави. Право України. 2002. № 9. С. 14-18.

29. Телятник Л. Проблеми розширення логічного обсягу загального поняття держави. Право України. 1999. № 9. С. 16-20.

30.Теплюк М. Конституційні основи ефективності державної влади в Україні в умовах здійснення реформ. Право України. 2015. № 6. С. 47-53.

31.Толстенко В. Поєднання правових і політичних форм держави в сучасній державотворчій практиці. Юридична Україна. 2014. № 4. С. 21-28.

32.Толстенко В. Правові форми сучасної держави: теорія і методологія дослідження. Юридична Україна. 2014. № 2. С. 39-47.

33.Толстенко В. Принцип поділу влади в генезі форми сучасної держави. Юридична Україна. 2014. № 5. С. 15-21.

34.Толстенко В. Форма держави в системі основ конституційного ладу: проблеми теорії і практики. Право України. 2014. № 2. С. 283-290.

35.Харченко С. Основні методологічні підходи до типології соціальних держав. Гілея. 2013. № 78. С. 382-386.

36.Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4 (75). С. 30-41.

37.Хома Н. М. Нові підходи до розуміння моделей соціальної держави. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 455-461.

38.Шай Р. Я. Питання типології держави і права з позиції формаційного підходу. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 175-180.

39.Шатіло В. Політико-правові чинники інституціоналізації поділу державної влади в Україні. Право України. 2013. № 5. С. 274-279.

40.Шемшученко Ю. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті підвищення її ефективності. Право України. 2015. № 5. С. 28-38.

41.Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України: моногр. Київ: Юридична думка, 2011. 298 с.

ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
окремі проблемні питання форми держави

Дана тема має не тільки загальнотеоретичне, а й практичне значення. Метою вивчення теми є з'ясування суті категорії форми

держави, що характеризує державну владу, визначення факторів, які впливають на форму держави та її елементи, характеристику основних параметрів державної влади, які визначають державне правління, державний устрій і державний режим.

Форма держави визначається як складне соціальне явище, що дає можливість визначити характер існування і напрями розвитку держави, її устрою, правління та режиму. Вона є виразом найбільш загальних параметрів організації і функціонування державної влади. Вивчаючи державу з точки зору її форми, з'ясовуємо зовнішній вираз та порядок побудови держави, її внутрішню структуру і складові елементи, основні способи формування та здійснення державної влади.

На самостійну роботу винесені в основному окремі дискусійні проблемні питання теми або питання, що потребують активізації творчого мислення студентів.

Питання для самостійної роботи:

1. Співвідношення типу, змісту і форми держави.
2. Загальноісторичне і національне у формі держави.
3. Історичні різновиди монархій. Загальні закономірності та особливості розвитку монархій.
4. Історичний розвиток республіки як форми правління. Історичні різновиди республіки.
5. Нетипові форми державного правління.
6. Історичні різновиди форм державного устрою.
7. Конфедерація як тимчасова форма об'єднання держав.
8. Співдружність і співтовариство як особливі форми об'єднання сучасних держав.
9. Відмінності складних держав від військово-політичних, економічних та інших союзів.
10. Проблеми державного режиму в сучасному світі.
11. Сучасний стан та проблеми форми державного правління, форми державного устрою та форми державного режиму в Україні.

Ключові поняття: форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, державний режим, монархія, необмежена (абсолютна) монархія, обмежена (конституційна) монархія, дуалістична монархія, парламентська монархія, республіка,

президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка, унітарна держава, федерація, конфедерація, демократичний режим, тоталітарний режим, авторитарний режим.

Додаткові питання:

1. Форма держави у філософських поглядах Аристотеля, Платона, Цицерона, Монтеск'є.
2. Проблеми державного правління в сучасному світі.
3. Проблеми державного устрою.
4. Проблеми становлення демократичного режиму в сучасному світі.
5. Демократичні та недемократичні режими сучасності.
6. Теоретичні підходи до еволюції форми Української держави

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає співвідношення типу, змісту і форми держави?
2. Яким чином проявляється загальноісторичне і національне у формі держави?
3. Охарактеризуйте історію розвитку монархічної форми правління.
4. Охарактеризуйте історію розвитку республіканської форми правління.
5. Які вам відомі нетипові форми державного правління? В чому їх особливості?
6. Охарактеризуйте історію розвитку форми державного устрою.
7. Охарактеризуйте проблеми державного режиму в сучасному світі та в Україні.

Література:

1. Баликіна Л. І. Парламентаризм - система політичної організації держави. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 2. С. 100-106.
2. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. Право України. 2012. № 8. С. 93-99.
3. Бариська Я. О., Болдіжар С. О., Лемак В.В. Вплив глобалізації на форму правління сучасної держави: до питання коригування обсягу поняття Публічне право. 2013. № 4. С. 188-195.
4. Бондарева К. В. Теоретичне питання визначення основних

суб'єктів процесу правової інституціоналізації політичних режимів. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. № 3. С. 3-8.

5. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. Юридична Україна. 2012. № 10. С. 11-18.

6. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: моногр. Запоріжжя: Дике поле, 2005. 540 с.

7. Волощук О. Т. Причини бікамералізму. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 3. С. 35-44.

8. Генадій Ш. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2014. Вип. 5. С. 329-338.

9. Георгієвський Ю. Оптимізація співвідношення деконцентрації та децентралізації як вимога конституційної модернізації. Вісник Конституційного Суду України. 2016. № 4-5. С. 118-122.

10. Гончаренко В. Бікамералізм у контекст конституційної реформи в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 3. С. 67-77.

11. Ільницький М. С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні. Форум права. 2016. № 3. С. 103-105.

12. Косінов С. Міжнародний контроль як засіб забезпечення внутрішньодемократичної державної демократії. Право України. 2015. № 5. С. 139-148.

13. Кукарцев О. Варіативність дефініювання терміна «імперія» у науковому дискурсі. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2015. Вип. 27. С. 28-32.

14. Куфтирев П. В. Електронна демократія як особлива форма державно-політичного режиму. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 1. С. 34-38.

15. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. Право України. 2013. № 7. С. 252-262.

16. Мартинюк Р. Змішана республіка - напівпрезидентська форма правління? Право України. 2018. Вип. 1. С. 172-183.

17. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

18. Новиков О. В., Черніков Д. Ю. Політичний режим як характерна ознака суспільства. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.

2017. № 5. С. 24-27.

19. Орзіх М. Президентська республіка - різновид республіканської форми правління. Право України. 2009. № 10. С. 72-77.

20. Остапенко О. Г. Децентралізація чи федералізація - оптимальний шлях реформування публічної влади в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 4. С. 26-29.

21. Піонтковська О. О. Проблематика процесу децентралізації державної влади і розвитку місцевого самоврядування в Україні. Журнал східноєвропейського права. 2018. № 46. С. 207-216.

22. Процюк І. В. Втілення принципу поділу влади в дуалістичних і парламентських монархіях. Проблеми законності. 2012. Вип. 120. С. 3-13.

23. Толстенко В. Правові форми сучасної держави: теорія і методологія дослідження. Юридична Україна. 2014. № 2. С. 39-47.

24. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 40-43.

25. Шестопалова Л. М. Форма державного устрою як матриця соціального розвитку. Форум права. 2014. № 1. С. 526-531.

26. Шкабко С. І. Форма правління як елемент форми держави та основа категорія державознавства. Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 4. С. 49-54.

27. Яқуніна А. О. Дослідження трансформаційних процесів у системі державних режимів України та світу. Право і суспільство. 2015. № 4, ч. 3. С. 72-79.

ТЕМА 4. МЕХАНІЗМ ТА АПАРАТ ДЕРЖАВИ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:

Принципи організації та діяльності державного апарату.

Принцип поділу державної влади

Державний апарат та його діяльність будуються на певних відправних началах, керівних ідеях, засадах, принципах. Саме вони визначають сутнісну спрямованість, соціальну орієнтацію, значення апарату кожної конкретної держави.

Студенти повинні вивчити основні принципи організації та діяльності державного апарату в сучасному світі. Причому, характеристика принципів сучасного державного апарату повинна

мати ілюстрацію на конкретних прикладах та містити пояснення форм їх практичної реалізації.

Особливу увагу слід присвятити принципу поділу державної влади, з'ясувавши його історичні витоки та формування цілісної концепції поділу державної влади, зміст, основні положення.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття та значення принципів організації та діяльності державного апарату.

2. Принцип поділу державної влади.

2.1. Зародження та становлення ідей стосовно розподілу функцій державної влади в античний період та в епоху середньовіччя.

2.2. Формування та розвиток теорії поділу державної влади.

2.3. Правова держава та проблеми взаємодії і поділу різних гілок влади.

2.4. Основні положення концепції поділу влади.

2.5. Система взаємних стримувань і противаг як умова реалізації принципу поділу влади

2.6. Співвідношення законодавчої, виконавчої та судової влади в сучасній Україні.

3. Характеристика інших принципів організації та діяльності державного апарату.

Додаткові питання:

1. Принцип поділу влади в сучасній українській практиці.

2. Принцип народовладдя і державна влада в сучасній Україні.

3. Принципи організації та діяльності апарату сучасної держави.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть та охарактеризуйте основні принципи організації та діяльності апарату сучасної держави.

2. Охарактеризуйте основні етапи розвитку теорії поділу державної влади.

3. Які основні вимоги принципу законності щодо організації та діяльності апарату сучасної держави?

4. Які основні вимоги принципу демократизму щодо організації та діяльності апарату сучасної держави?

5. Які основні вимоги принципу гласності щодо організації та діяльності апарату сучасної держави?

Література:

1. Бабенко К. А. Конституційно-правовий вимір реалізації принципу поділу державної влади. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 7 (105). С. 19-27.
2. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз: моногр. Острог: Острозька академія, 2007. 352 с.
3. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
4. Олійник В. М. Принципи взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 24. С. 9-12.
5. Оніщук М. Організація влади в Україні: шляхи конституційного удосконалення. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 9. С. 70-79.
6. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: моногр. Харків: Крок, 2009. 300 с.
7. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління: моногр. Харків: Право, 2012. 583 с.
8. Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. Юридична Україна. 2012. № 10. С. 99-108.
9. Тупицький О. Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. Вісник Конституційного Суду України. 2016. № 2-3. С. 194-202.
10. Тупицький О. Повноваження Конституційного Суду України та ефективність національних засобів індивідуального доступу до конституційного правосуддя. Вісник Конституційного Суду України. 2016. № 6. С. 208-210.
11. Федина Д. І. Судова влада як конституційно-правова категорія. Право і суспільство. 2015. № 5 (2), ч. 3. С. 39-45.
12. Шаповал В. Виконавча влада в Україні у контексті форми державного правління. Право України. 2016. № 4. С. 72-88.
13. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід): моногр. Київ: Юридична думка, 2017. 363 с.

ТЕМА 5. ПОХОДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПРАВА

Тема присвячена розумінню закономірностей, причин та умов виникнення права, основних шляхів його історичного розвитку.

Метою заняття є з'ясування загальних закономірностей, причин та умов виникнення права, основних шляхів його історичного розвитку.

Аналіз генетичних властивостей права, його історичного розвитку дозволяють глибше виявити сутність та призначення права. Тому студенти повинні чітко визначити загальні закономірності виникнення права, основні причини та умови виникнення права, виділити ознаки, що відрізняють норми права від правил поведінки в первісному суспільстві, прослідкувати трансформацію соціальних регуляторів поведінки первісного суспільства в право, ознайомитись з основними концепціями виникнення права. Крім того, варто прослідкувати історичний розвиток права, визначити юридичні джерела формування права у різних народів світу.

Питання для обговорення:

1. Основні причини та умови виникнення права.
2. Ознаки, що відрізняють норми права від правил поведінки в первісному суспільстві.
3. Трансформація соціальних регуляторів поведінки первісного суспільства в право.
4. Теорії (концепції) виникнення права.
5. Історичні типи права.
6. Основні юридичні джерела формування права у народів світу.

Ключові поняття: первісні мононорми, історичний тип права.

Схематичні завдання:

Складіть порівняльну таблицю ознак, що відрізняють норми права від правил поведінки в первісному суспільстві.

Література:

1. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних державах. Юридична Україна. 2012. № 10. С.

11-17.

2. Васецький В. Ю. Історичні передумови виникнення правової ідеології в Стародавньому світі та в період Середньовіччя. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 2. С. 55-61.

3. Луцький Р. П. Соціально-економічне середовище як визначальний фактор формування та розвитку позитивного права. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 6. С. 39-44.

ТЕМА 6. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЦІННІСТЬ ПРАВА

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
основні концепції права та підходи до праворозуміння

Тема присвячена розумінню права як базової категорії юриспруденції та дуже складного суспільного явища, визначенню поняття та з'ясуванню сутності і соціальної цінності права.

Багато мислителів намагалися зрозуміти, що являє собою право, які причини його виникнення, якою є природа права і як воно співвідноситься з іншими суспільними явищами. Визначення сутності права включає аналіз різноманітних концепцій та підходів до праворозуміння.

В зв'язку з цим студенти повинні з'ясувати зміст, основні принципи, обґрунтовані та необґрунтовані положення теорії природного права, позитивістської теорії права, соціологічної, психологічної теорій права, історичної школи права.

Крім того, студенти повинні не обійти увагою теологічні теорії права, марксистську теорію права, теорії інституціоналізму та солідаризму в праві тощо. На сучасному етапі розвитку політико-правових знань дедалі більших обертів набирає інтегративна юриспруденція.

Тому, окрім вищезгаданих концепцій та підходів, треба ознайомитись з інтегративним підходом до праворозуміння.

Питання для самостійної роботи:

1. Причини різноманітності підходів до праворозуміння.
2. Теорія природного права.
3. Позитивістська теорія права. Нормативізм.
4. Соціологічна теорія права.
5. Психологічна концепція права.

6. Історична школа права.
7. Теологічні теорії права.
8. Марксистська теорія права.
9. Теорія інституціоналізму.
10. Теорія солідаризму в праві.
11. Інші концепції праворозуміння.
12. Інтегративний підхід до праворозуміння.

Ключові поняття: право, праворозуміння.

Додаткові питання:

1. Проблеми праворозуміння в сучасній українській науці.
2. Теоретичні та практичні проблеми інтегративної юриспруденції.
3. Сучасні теологічні концепції права.

Питання для самоконтролю:

1. В чому, на вашу думку, причини різноманітності підходів до праворозуміння.
2. Сформулюйте основні положення теорії природного права.
3. В чому суть позитивістської теорії права.
4. Назвіть основні положення нормативізму.
5. В чому суть соціологічної теорії права.
6. Назвіть основні положення психологічної концепції права.
7. Сформулюйте основні положення марксистської теорії права.
8. Охарактеризуйте теологічні концепції права.

Література:

1. Андреев Д. Природне право у працях Лейбніца. Юридична Україна. 2012. № 5. С. 12-15.
2. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. Право України. 2010. № 4. С. 143-147.
3. Дзевелюк А. В. Праворозуміння. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 47. С. 77-81.
4. Дудаш Т. І. Праворозуміння крізь призму герменевтики: монографія. Львів: Край, 2010. 248 с.
5. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. 2010. № 4. С. 10-21.
6. Костенко А. Соціальний натуралізм - методологічна основа

прогресивної юриспруденції. Право України. 2014. № 1. С. 126-135.

7. Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: моногр. Львів: Т. Б. Сорока, 2014. 212 с.

8. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. Право України. 2010. № 4. С. 49-55.

9. Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. Право України. 2014. № 1. С. 166-181.

10. Петришин О. Соціально-юридична природа права. Право України. 2012. № 3-4. С. 15-29.

11. Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння. Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: моногр. Одеса: Астропринт, 2011. 228 с.

12. Погребняк С. Ознаки права в контексті сучасного праворозуміння. Право України. 2010. № 4. С. 164-169.

13. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. Право України. № 3. 2010. С. 65-70.

14. Рабінович П. Сутність праворозуміння. Право України. 2007. № 9. С. 3-7.

15. Рабінович П. Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика. Вісник Академії правових наук України. 2007. № 3. С. 11-22.

16. Рабінович С. З історії античного праворозуміння: вчення ранніх стоїків та епікуренців про природну справедливість. Юридична Україна. 2006. № 10 (46). С. 4-9.

17. Сатохіна Н. Герменевтичні смисли правової реальності. Право України. 2014. № 1. С. 136-147.

18. Сирих В. Методологія інтегративного праворозуміння. Право України. 2014. № 1. С. 113-119.

19. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного праворозуміння. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 11 (167). С. 7-9.

20. Стеценко С. Праворозуміння: співвідношення теорій та юридичної практики. Право України. 2010. № 4. С. 176-181.

21. Стовба О. Динамічне праворозуміння: онтологія і методологія. Право України. 2014. № 1. С. 120-125.

22. Тимошина О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький Vs. Є. Ерліх. Право України. 2014. № 1. С. 195-202.

23. Тимошина О. Стилї філософсько-правового мислення і типи праворозуміння. Право України. 2011. № 8. С. 52-60.

24.Тихомиров О. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до праворозуміння. Право України. 2010. № 4. С. 110-105.

25.Цвік М. В. Проблема сучасного праворозуміння. Правова система України: історія, стан та перспективи. Харків, 2008. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. С. 66-86.

26.Шемшученко Ю. С. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: моногр. Київ: Юридична думка, 2013. 478 с.

27.Штурмак Н. Еволюція (генеза) релігійного праворозуміння. Право України. 2009. № 11. С. 185-189.

ТЕМА 7. ПРАВО І ЛЮДИНА. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:

Міжнародні стандарти в галузі прав людини. Загальна декларація прав людини – світовий ідеал гуманізму

При розгляді даної теми студентам необхідно засвоїти суть і значення міжнародних та європейських документів у галузі прав людини, а також охарактеризувати їх. Найбільшу увагу слід присвятити аналізу Загальної декларації прав людини

Сутність і призначення Загальної декларації прав людини неможливо усвідомити, не з'ясувавши, чому, для чого і яким чином її було прийнято. Прийняття Загальної декларації прав людини започаткувало формування нової галузі міжнародного права, а цей акт став її нормативним фундаментом. Специфіка її (порівняно з іншими галузями міжнародного публічного права) полягає, зокрема, в тому, що її норми не тільки встановлюють права та обов'язки держав, а й відображають права і свободи, які належать фізичним особам і можуть захищатися ними за допомогою певних міжнародно-правових засобів. Важливо зазначити, що сприяти заохочуванню, здійсненню і захисту прав людини покликані не тільки створені заради цього заклади ООН загальної та спеціальної компетенції, а й усі інші її структури та органи.

Студентам слід зауважити, що Україна включила до своєї Конституції чимало нормативних приписів, які відтворюють відповідні положення Загальної декларації прав людини. Тому слід

проаналізувати вплив Загальної декларації прав людини на стан прав людини в Україні.

Питання для самостійної роботи:

1. Міжнародні та європейські стандарти прав і свобод людини.
2. Причини, умови прийняття та зміст Загальної декларації прав людини.
3. Нормативно-інституційна система ООН, спрямована на здійснення Загальної декларації прав людини.
4. Вплив Загальної декларації прав людини на Україну.
5. Міжнародний механізм захисту прав людини в межах Ради Європи.

Питання для самоконтролю:

1. Які причини прийняття Загальної декларації прав людини?
2. Назвіть елементи системи ООН міжнародного заохочення і забезпечення прав людини.
3. Які взаємозв'язки ООН і України в сфері прав людини?
4. Визначте вплив Декларації на стан справ прав людини в Україні
5. Які нові юрисдикційні органи функціонують при ООН?
6. Які ви знаєте європейські стандарти у галузі прав людини?

Література:

1. Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. Юридична Україна. 2012. № 4. С. 15-19.
2. Антонович М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект. Наукові записки НаУКМА. Т. 18: Правничі науки. Київ: НаУКМА, 2010. С. 134-136.
3. Бабін Б.В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. Б.В. Бабін, А.В. Ковбан. Одеса: Фенікс, 2014. 320 с.
4. Добрянська С. ЄС та Рада Європи: можливості міжнародного захисту прав людини (порівняльний аналіз). Вісник АПН України. 2010. № 2. 45 с.
5. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини). Право України. 2011. № 1. 13 с.

6. Ленник Н. Системи захисту прав людини в Страсбурзі та Женеві: порівняльний аналіз. Наукові записки. 2012. 54 с.

7. Орзіх М. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні. Право України. 2010. № 4. 34 с.

8. Рабінович С. П. Правообмеження у Загальній декларації прав людини: юридичний та естетичний виміри Вісник Національної академії правових наук України. 2018. Т. 25, № 3. С. 46-61.

ТЕМА 8. ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Ідея громадянського суспільства є одним із найцінніших досягнень політико-правової думки. Студентам слід зауважити, що розуміння громадянського суспільства склалося не відразу, зміст його формувався та збагачувався поступово. Тому слід проаналізувати основні етапи його становлення та розвитку, умови його формування в сучасних умовах, зміст відносин, які складаються в сфері громадянського суспільства, а також його структуру.

Вивчення теми передбачає комплексний аналіз суті громадянського суспільства з позицій філософії, соціології, політології та теорії держави і права на основі ознайомлення з відповідними теоретичними джерелами.

Становлення громадянського суспільства обумовило новий етап функціонування держави. Роль держави в ньому повинна бути розглянута з позицій аналізу її основних ознак, завдань, які ставить перед собою сучасна демократична держава. Доцільно розкрити не тільки співвідношення громадянського суспільства і демократичної держави, а й проблему існування громадянського суспільства в умовах тоталітаризму.

Питання для обговорення:

1. Історичні передумови становлення громадянського суспільства.

1.1. Формування та розвиток ідеї та концепції громадянського суспільства.

1.2. Фактори становлення громадянського суспільства.

2. Поняття, структура і суть громадянського суспільства.

2.1. Поняття громадянського суспільства.

2.2. Структура громадянського суспільства.

3. Співвідношення держави і громадянського суспільства.

3.1. Основні аспекти співвідношення держави і громадянського суспільства (спільне, відмінне і взаємодія).

3.2. Місце та роль держави в громадянському суспільстві.

4. Стан та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові поняття: громадянське суспільство.

Схематичне завдання:

1. Складіть таблицю періодизації громадянського суспільства.
2. Складіть розширену схему структури громадянського суспільства.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Проаналізуйте основні напрямки взаємовпливу громадянського суспільства і держави.
2. Випишіть з Конституції України та проаналізуйте положення, які закріплюють характеристику громадянського суспільства і роль держави в ньому.

Реферати:

1. Місце і роль держави в сучасному громадянському суспільстві.
2. Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні.
3. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства

Література:

1. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти: моногр. Харків: Юрайт, 2014. 207 с.
2. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України: моногр. / [за наук. ред. Е. А. Афоніна]. Київ: ВАДНД, 2016. 300 с.
3. Васильєв Г. Ю. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: моногр. Харків: Право, 2013. 535 с.
4. Гетьман І. Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів. Вісник Академії правових

наук України. 2011. № 2 (65). С. 46-54.

5. Дрожжина С. В. Сучасні чинники об'єднання громадянського суспільства: моногр. Донецьк: ДонНУЕТ, 2014. 476 с.

6. Іваній О. М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 22. С. 42-45.

7. Кохановська О. Інформаційно-правова основа громадянського суспільства. Право України. 2015. № 4. С. 35-42.

8. Олійник В. М. Принципи взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 24. С. 9-12.

9. Руденко О. М., Штурхецький С. В. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи: моногр. Острог: Вид-во нац. унту «Острозька академія», 2014. 328 с.

10. Слюсаренко В. Є. Формування інститутів громадянського суспільства: регіональні аспекти: моногр. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2013. 159 с.

ТЕМА 9. ПРАВОВА ДЕРЖАВА ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
Верховенство права

Концепція правової держави серед інших посідає важливе місце, оскільки це ідеал, до якого прагнуть сучасні держави, втілюючи в практику конституційні положення правової держави, її ознаки і принципи.

Аналізуючи принципи правової держави, серед яких можна назвати такі як юридичне закріплення і забезпечення прав людини; висока правова культура; розподіл влади; високозначуще становище суду; взаємна відповідальність між особою і державою; неухильне виконання законів всіма учасниками суспільного життя тощо, слід детально зупинитись на принципі верховенства права. Увага студентів звертається на необхідність визначення змісту і суті самого права, яке певною мірою повинно визначати державу, спрямовувати її діяльність на гуманістичні цілі, а не бути простою сукупністю норм, які встановлює держава.

При цьому варто дослідити історію становлення ідеї та концепції верховенства права, з'ясувати суть принципу верховенства права, визначити проблеми співвідношення принципу верховенства права і принципу верховенства закону. Складовим елементом принципу верховенства права є принцип верховенства Конституції і законів, який теж має бути предметом розгляду. Крім того, варто розглянути проблеми реалізації принципу верховенства права в умовах формування правової держави в Україні.

Питання для самостійної роботи:

1. Історія становлення ідеї та концепції верховенства права.

1.1. Зародження та розвиток ідеї верховенства права в державно-правовій

думці античності та середньовіччя.

1.2. Розвиток концептуальних основ верховенства права.

2. Принцип верховенства права як одна з основних ознак правової держави.

2.1. Суть принципу верховенства права.

2.2. Проблеми співвідношення принципу верховенства права і принципу верховенства закону.

3. Проблеми реалізації принципу верховенства права в умовах формування правової держави в Україні.

Додаткове питання:

Правовий закон і правова держава

Питання для самоконтролю:

1. Які витоки ідеї верховенства права в державно-правовій думці?

2. Охарактеризуйте історію розвитку концепції верховенства права.

3. В чому полягає суть принципу верховенства права?

4. Як співвідносяться принцип верховенства права і принцип верховенства закону?

5. Які проблеми реалізації принципу верховенства права в умовах формування правової держави в Україні?

Література:

1. Багрій О. Доктрина верховенства Конституції України у конституційному правосудді. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 6. С. 117-125.

2. Багрій О. Сутність принципу верховенства Конституції України. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 9. С. 83-87.
3. Волинець В. В. Забезпечення верховенства права як умова функціонування сучасної правової держави. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 28-35.
4. Головатий С. Верховенство права: моногр. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
5. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30-63.
6. Козюбра М. І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 67-71.
7. Овчаренко О. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212-219.
8. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.
9. Рабінович П. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 3-16.
10. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 296-309.
11. Тимченко Г. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті реалізації принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 5. С. 203212.
12. Фомін А. Альберт Дайсі про панування закону як верховенство права у вузькому сенсі. *Право України*. 2013. № 10. С. 170-177.

ТЕМА 10. ПРАВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Тема присвячена розумінню права як складової соціального регулювання. Право, будучи основним суспільним регулятором, тісно взаємодіє з іншими соціальними регуляторами. Тому глибше вивчення права потребує від студентів ознайомлення з характерними рисами соціальних норм (релігійних, моральних норм, звичаїв і традицій, естетичних, політичних, економічних, корпоративних, соціально-технічних норм). При цьому, насамперед, слід з'ясувати поняття види,

соціального регулювання, зміст, поняття, ознаки та класифікацію соціальних норм.

Питання для обговорення:

1. Поняття та типи (види) соціального регулювання.

2. Поняття, ознаки та класифікація соціальних норм.

2.1. Поняття та характерні риси соціальних норм.

2.2. Класифікація соціальних норм.

3. Місце права в системі соціального регулювання.

4. Співвідношення правових норм та інших соціальних норм.

4.1. Право і звичаєві норми.

4.2. Право та релігійні норми.

4.3. Взаємозв'язок та взаємодія права і норм моралі.

4.4. Право та політичні норми.

4.5. Право та корпоративні норми.

4.6. Право і технічні норми. Соціально-технічні норми.

Ключові поняття: соціальна норма.

Схематичне завдання:

Складіть порівняльну таблицю ознак, що відрізняють норми права від інших соціальних норм.

Література:

1. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 3. С. 43-48.

2. Андріїв В. Правові норми в системі соціальних норм держави. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 9. С. 46-49.

3. Вовк Д. О. Співвідношення права і релігії у християнській правовій традиції: етап постсекуляризації. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 58-67.

4. Геня Б. О. Право і мораль в системі соціонормативного регулювання. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 362-368.

5. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання – співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 53-57

6. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. *Право України*. 2014. № 5. С. 22-30.

7. Гордієнко Н. М. Соціальна норма як феномен: поняття, сутність, цінність для суспільства. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 59-60. С. 33-40.

8. Грищенко Н. В. Мораль і право: до проблеми конфлікту. Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 83. С. 235-238.

9. Зубрицький В. В. Вплив суспільства на дотримання соціально-правових норм: передумова правослухняної поведінки. Митна справа. 2014. № 5(2.2). С.127-132.

10.Євхутіч І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. Європейські перспективи. 2012. № 2(1). С. 87-93.

11.Єлманова О. М. Право та мораль: співвідношення понять в контексті аналізу основних регуляторів суспільних відносин, чинників та наслідків їхнього регуляторного впливу. Часопис Київського університету права. 2011. №4. С. 25-54.

12.Єрмоленко В. М. Вплив релігійних норм на сучасне аграрне право. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197(3). С. 37-42.

13.Калетник О. М. До питання про вплив права на мораль (теоретико-правовий аспект). Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 58-63.

14.Калетник О. М. Теоретико-правовий аналіз відмінностей права і моралі. Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 52-55.

15.Косаренко О. І. Мовні норми та закономірності в системі права. Вісник Академії адвокатури України. 2011. № 5. С. 127-132.

16.Костенко О. М. Верховенство закону чи моралі? Проблема правової футурології. Публічне право. 2015. № 1. С. 173-178.

17.Кривуля О. М. Соціальні норми як база інтеграції суспільства. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. № 11. С. 327- 333.

18.Лисюк І.І. Соціальні норми у державно організованому суспільстві. Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 53. С. 77-84.

19.Маніліч О. В. Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Право і суспільство. 2012. № 6. С. 20-26.

20.Маніліч О. В. Місце релігійних норм у правовій системі держави. Право і суспільство. 2012. № 4. С. 43-47.

21. Моохонько А.В. Соціальні норми: сутнісні характеристики. Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки . Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2010. Вип. 46. С. 35-40.

22. Нелін О. Правовий звичай як джерело українського права (IX-XIX ст.): становлення і розвиток. Юридична Україна. 2014. № 5. С. 4-8.

23. Омельчук О. М. Право та мораль як регулятори поведінки людини. Право і безпека. 2012. № 5. С. 25-28.

24. Оніщенко Н. М. Право і мораль як соціальні регулятори в контексті розвитку громадянського суспільства: сучасні реалії. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 10. С. 64-70.

25. Селиванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин. Право України. 2000. № 10. С. 10–20.

26. Сидоренко О. М. Вплив релігійних норм на становлення правопорядку в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 291-297.

27. Стасевська О. А. Взаємозалежність моралі і права: актуальність проблеми. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 99-110.

28. Тихонович Л. А. Поняття соціальних норм та їх ознаки. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право". 2011. Вип. 16. С. 24-30.

29. Черемнова А. І. Технічні норми в системі регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 37. С. 200-204.

30. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. Право і суспільство. 2015. № 5(3). С. 43-48.

ТЕМА 11. ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Елементи теми, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1. Деформації правосвідомості;**
- 2. Правове виховання: поняття, форми, методи.**

Правосвідомість, як одна з форм буття права, виступає когнітивним та емоційно-вольовим виміром права, його духовним чинником і конструктивним началом. Проте на практиці можливі

деформації правосвідомості, які негативно впливають загалом на функціонування правової системи. Тому метою заняття є вивчення поняття, видів, джерела формування та шляхів подолання деформацій правосвідомості. Крім того, окремим пунктом є вивчення основних питань щодо правового виховання.

Під час вивчення вказаних питань студентам варто звернути увагу на проблеми деформацій правосвідомості загалом. Також це передбачає розгляд різних видів деформацій правосвідомості (правового нігілізм, правовий ідеалізм, правова демагогія, правовий романтизм, правовий дилетантизм тощо). Особливо детальніше слід дослідити правовий нігілізм як основний вид деформації правосвідомості, для чого варто визначити поняття, форм прояву, джерела, причин і шляхи його подолання.

Розгляд теми був би неповним без аналізу основних шляхів підвищення рівня правової культури та правосвідомості, і зокрема такого його напрямку як правове виховання. Тому студенти повинні визначити поняття, мету, завдання, принципи, функції, систему і механізм правового виховання, вміти характеризувати основні засоби, способи, методи та форми правового виховання.

Питання для самостійної роботи:

1. Деформації правосвідомості.

- 1.1. Класифікація деформацій правосвідомості.
- 1.2. Правовий нігілізм: поняття, джерела і шляхи подолання.
 - 1.2.1. *Поняття та форми прояву правового нігілізму.*
 - 1.2.2. *Джерела і причини правового нігілізму.*
 - 1.2.3. *Шляхи подолання правового нігілізму.*
- 1.3. Інші види деформацій правосвідомості.
 - 1.3.1. *Правовий ідеалізм.*
 - 1.3.2. *Правова демагогія.*

2. Правове виховання: поняття, форми, методи.

- 2.1. Поняття, мета та завдання правового виховання.
- 2.2. Принципи та функції правового виховання.
- 2.3. Система і механізм правового виховання.
- 2.4. Засоби, способи, методи та форми правового виховання.
- 2.5. Правова освіта і правова пропаганда.
- 2.6. Правовий всеобуч.
- 2.7. Ефективність правового виховання.

Ключові поняття: деформації правосвідомості; правовий нігілізм; правове виховання.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Які, на вашу думку, способи підвищення ефективності правового виховання в Україні.
2. Визначте основні шляхи та напрямки формування правової культури українського суспільства.

Практичне завдання:

Наведіть конкретні приклади різних видів деформацій правосвідомості з сучасного життя українського суспільства.

Література:

1. Бурдоносова М. А. Взаємозв'язок правового нігілізму та правового ідеалізму як форм деформації правової свідомості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 16-24.
2. Гарасимів Т. Девіантна правосвідомість: синергетичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 71-75.
3. Гладкий С. О. Стан розвитку правосвідомості українського суспільства у дзеркалі наукової думки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 21-32.
4. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 248-255.
5. Давидова Т. О. Кодекс етики чиновників: необхідність чи традиція. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 129-134.
6. Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади: моногр. Запоріжжя: Клас. приват. ун-т, 2012. 291 с.
7. Ковальчук В. Б. Громадянська правосвідомість як фактор утвердження легітимності державної влади. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2014. № 1. С. 47-53
8. Козаченко В. М. Революційна правосвідомість: темпоральні виміри. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 44-48.
9. Леміщак К. Правосвідомість та ресоціалізація: взаємозв'язок категорій. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 145-148.
10. Луцький А. І. Вплив правової ідеології на правосвідомість юриста. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського

університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2016. № 2. С. 10-16.

11. Савенко В. В. Імплементация закону у правосвідомість громадянина. Публічне право. 2016. № 3. С. 241-246.

12. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: моногр. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. 153 с.

ТЕМА 12. НОРМА ПРАВА

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
правові норми в системі соціальних норм

Норма права, будучи основним суспільним регулятором, тісно взаємодіє з іншими соціальними нормами, які досить часто виступають ідейним джерелом юридичних норм. Тому студенти повинні не лише виявити особливості кожного виду соціальної норми, а й встановити співвідношення правових та інших соціальних норм, їх взаємозв'язок та взаємодію. При цьому слід звернути особливу увагу на відмінність правових норм від інших соціальних норм, а також визначення соціального буття правових норм.

Питання для самостійної роботи:

1. Відмінність правових норм від інших соціальних норм.
2. Співвідношення правових норм та інших соціальних норм.
3. Соціальне буття правових норм. Правові норми – особливий вид соціальних норм.

Ключові поняття: соціальна норма, правова норма.

Додаткові питання:

1. Соціальні норми та їх роль в регулюванні суспільних відносин.
2. Природа та призначення правової норми.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні риси соціальних норм?
2. Назвіть основні види соціальних норм та охарактеризуйте їх.
3. В чому проявляється взаємозв'язок та взаємодія норм права і моралі?

4. Як співвідносяться між собою норми-звичаї і норми права.
5. Назвіть основні аспекти взаємодії корпоративних норм і норм права.
6. Які особливості норм права?
7. В чому проявляється соціальне буття правових норм?

Література:

1. Гнатюк М. Д. Норма права як основна ланка реалізації права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 23. С. 44-50.
2. Гольцова О. Нетипові соціальні регулятори як специфічні норми в системі соціального регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 46-52.
3. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 14-18.
4. Полонка І. Норма права як основа його нормативності. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 128-131.
5. Сердюк І. А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 1. С. 129-135.
6. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди: моногр. Харків: Право, 2014. 190 с.
7. Степанкова Н. М. Норма права як першооснова права в механізмі правореалізації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 2 (1). С. 71-82.
8. Чегера А. Т. Правові норми як вища форма соціальних норм. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. № 72 (9). С. 45-48.
9. Шутак І. Юридична техніка конструювання норми права. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 39-44.
10. Щур Г. М. Проблеми здійснення конкретизації норм права на сучасному етапі розвитку України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 39-41.
11. Стецик Н. В. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти Публічне право. 2016. № 4. С. 212-219.
12. Волошенюк О. В. Засоби конкретизації норм права Форум права. 2018. № 1. С. 23-31.
13. Могілевський Л. В. Сутність поняття "норма права" *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 14-18.

14. Погрібний І. М. Визначення та особливості структури процесуальних норм права Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2008. Вип. 43. С. 15-19.

15. Бахновська І. П. Питання співвідношення принципів і норм права та їх місця у механізмі правового регулювання Університетські наукові записки. 2013. № 1. С. 43-47.

16. Малишев Б. В. Телеологічна природа структури норми права Форум права. 2011. № 2. С. 557-563.

17. Головчук В. М. Інтерпретація норми права в аспекті основних типів праворозуміння Альманах права. 2016. Вип. 7. С. 130-134.

ТЕМА 13. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА

**Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
дія нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб**

Нормативно-правовий акт як основне джерело права в нашій державі має чітко визначені межі темпоральної дії, а також дії його в просторі та за колом осіб, що дає змогу відповісти на питання, чи поширюється конкретний нормативно-правовий акт на якусь конкретну ситуацію.

Отже, тема присвячена розумінню дії нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб. Метою заняття є загальнотеоретична характеристика темпоральної, просторової та персональної чинності нормативно-правових актів.

Студенти повинні чітко визначити основні положення, що характеризують дію нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб. Причому, аналіз вказаних та інших питань слід ілюструвати на прикладах з чинного законодавства та юридичної практики.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття юридичної дії нормативно-правових актів та необхідність її чіткого визначення.

2. Дія нормативно-правових актів в часі.

2.1. Загальні правила початку і закінчення дії нормативно-правових актів в часі.

2.2. Набрання чинності законів України.

- 2.3. Порядок набрання чинності підзаконних актів України.
- 2.4. Напрямок дії нормативно-правових актів в часі.
- 2.5. Особливості та межі зворотної дії нормативно-правових актів в часі.

3. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

4. Дія нормативно-правових актів в просторі. Територіальна та екстериторіальна дія нормативно-правового акту.

Ключові поняття: юридична дія нормативно-правового акту.

Схематичне завдання:

1. Складіть схему, що відображає напрям дії нормативно-правових актів в часі, визначивши різні його види.
2. Зобразіть схематично дію нормативно-правових актів в просторі, визначивши на схемі склад території держави.
3. У вигляді таблиці покажіть особливості дії в часі різних видів нормативно-правових актів.

Практичне завдання:

Проілюструйте дію нормативно-правових актів в часі, просторі і за колом осіб на конкретних прикладах, виходячи з наступних конкретних моментів:

- 1) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту його прийняття;
- 2) вступ в дію нормативно-правового акту за загальним правилом (через 10 днів з моменту офіційного оприлюднення);
- 3) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту офіційного оприлюднення;
- 4) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту надсилання його адресату;
- 5) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту, визначеного конкретною датою;
- 6) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту закінчення терміну, передбаченого самим нормативно-правовим актом;
- 7) вступ в дію нормативно-правового акту з моменту закінчення наперед визначеного для даного виду актів терміну;
- 8) закінчення дії нормативно-правового акту шляхом його скасування;

- 9) закінчення дії нормативно-правового акту в зв'язку із закінченням терміну, на який він був прийнятий;
- 10) закінчення дії нормативно-правового акту в зв'язку із прийняттям нового нормативно-правового акту, що регулює дані суспільні відносини;
- 11) закінчення дії нормативно-правового акту в зв'язку із втратою чинності обставин, через які він був прийнятий;
- 12) пряма дія нормативно-правового акту;
- 13) зворотна дія нормативно-правового акту;
- 14) переживаюча дія нормативно-правового акту;
- 15) дія нормативно-правового акту за віком;
- 16) дія нормативно-правового акту за соціальним статусом;
- 17) дія нормативно-правового акту за професійним статусом.

Додаткові питання:

1. Дія нормативно-правових актів в часі.
2. Дія нормативно-правових актів в просторі.
3. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте поняття юридичної дії нормативно-правових актів.
2. В чому полягає необхідність чіткого визначення дії нормативно-правових актів.
3. Які основні правила дії нормативно-правових актів в часі?
4. Назвіть основні положення дії нормативно-правових актів за колом осіб.
5. Які основні положення дії нормативно-правових актів в просторі?

Література:

1. Андрусів Л. М. Оприлюднення нормативно-правових актів як стадія правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 3-5.
2. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія підзаконного нормотворчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 18-21.
3. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: моногр. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 566 с.

4. Любарець А. Ю. Підзаконні акти в адміністративній реформі. *Наше право*. 2013. № 12. С. 77-80.
5. Моткова О. Д. Дія норм Конституції: доктринальний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 31-34
6. Пархоменко Н. М. Юридична сила: Основна властивість та один з критеріїв класифікації правових актів. *Правова держава*. 2001. № 13. С. 55-62.
7. Пушняк О. В. Визнання нормативно-правового акту нечинним як підстава припинення його чинності. *Форум права*. 2011. № 1. С. 834-841.
8. Рябченко Я. С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві: моногр. / за заг. ред. В. В. Зуй. Харків: ФІНН, 2011. 136 с.
9. Темлюк М. Введення в дію конституційних законів: проблемні питання. *Право України*. 2012. № 8. С. 132-138.
10. Темлюк М. Ефективність дії закону та умови її забезпечення: окремі питання теорії. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 32-41.
11. Шуліма А. О. «Чинність» та «дія» закону: розмежування понять. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 51. С. 60-71.

ТЕМА 14. ПРАВОВІДНОСИНИ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
правовідносини як особливий вид суспільних відносин

Динамічні, функціональні властивості права розкриваються, перш за все, при розгляді теми, присвяченої правовідносинам.

Під час аналізу поняття та ознак правовідносин слід чітко встановити ознаки, які відрізняють правовідносини від інших суспільних відносин, усвідомити суть правовідносин як особливого виду суспільних відносин. Крім того, студенти повинні з'ясувати передумови виникнення і функціонування правовідносин, співвідношення норми права і правовідносин, а також ґрунтовно проаналізувати існуючі класифікації правовідносин.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття, ознаки та суть правовідносин.
2. Передумови (підстави) виникнення і динаміки правовідносин.

3. Взаємозв'язок норми права і правовідносин.
4. Загальнорегулятивні правовідносини та їх специфіка.
5. Класифікація правовідносин.

Ключові поняття: суспільні відносини, правовідносини.

Питання для самоконтролю:

1. Які передумови виникнення і функціонування правовідносин.
2. Дайте визначення правовідносин.
3. В чому проявляється взаємозв'язок норми права і правовідношення?
4. Яка специфіка загальнорегулятивних правовідносин?
5. Назвіть основні види правовідносин (взявши до уваги різні критерії поділу).

Література:

1. Завальний А.М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів. - К.: Вид-во Європейського університету, 2011. 96 с.
2. Миронова Г. Діалектична єдність природи моральних і правових відносин. *Юридична Україна*. 2004. № 1. С 19-22.
3. Мельник О. Г. Фактичні склади як система юридичних фактів, що є підставою виникнення та зміни правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 19-21.
4. Міхно О. Публічні та приватні правовідносини: сутність і критерії їх розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 12-15.
5. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: моногр. Харків: Право, 2017. 391 с.
6. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: моногр. Харків: ЛТД. 2002. 160 с.
7. Погорілко В., Федоренко В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: поняття, ознаки, види. *Право України*. 2002. № 10. С. 3-11.
8. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики: моногр. Одеса: Фенікс, 2018. 378 с.

9. Стрельбицький М., Стрельбицька Л. Адміністративно-правові та цивільно-правові юридичні факти в новому соціально-історичному вимірі. *Іс-торико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 64-69.

10. Тарасов О. В. Персонативний юридичний факт: теоретико-методологічний та міжнародно-правовий вимір. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 208-213.

11. Токарев В. Від суб'єкта права до правового суб'єкту. *Право України*. 2014. № 1. С. 182-186.

12. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватно-правовий та публічно-правовий виміри: моногр. Одеса: Гельветика, 2018. 404 с.

13. Харитонova О. Поняття і ознаки публічних правовідносин. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 54-57.

14. Чувакова Г. М. Юридичні факти у сфері публічного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 77-80.

ТЕМА 15. ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
види і способи тлумачення правових норм

Правильна реалізація правових норм, і перш за все, така її форма як застосування права, передбачає здійснення побудованого на наукових засадах тлумачення правових норм, інтерпретаційно-правової діяльності. Тому на розгляд студентів виноситься загальнотеоретична характеристика тлумачення правових норм.

Аналіз вказаних питань включає, зокрема, вивчення існуючих в юридичній літературі класифікацій тлумачення правових норм. При цьому слід проаналізувати розгорнуту класифікацію тлумачення правових норм з детальним вивченням характерних рис та особливостей різних видів тлумачення норм права (за суб'єктами тлумачення правових норм, за обсягом тощо).

Для глибшого усвідомлення суті інтерпретаційно-правової діяльності та належної методологічної озброєності юриста слід детально проаналізувати розроблені теорією та апробовані практикою способи та прийоми тлумачення правових норм. При цьому особливу увагу слід присвятити філологічному (граматичному, мовному), логічного способу тлумачення правових норм. Крім того, аналізу слід

піддати системний, телеологічний (цільовий), історичний та інші способи тлумачення правових норм.

Причому, особливо слід зауважити, що загальнотеоретичний аналіз видів і способів тлумачення правових норм варто ілюструвати конкретними положеннями та фактами з юридичної практики.

Питання для самостійної роботи:

1. Види тлумачення правових норм.

1.1. Види тлумачення норм права за суб'єктами. Суб'єкти тлумачення правових норм.

1.1.1. Поняття, зміст та види офіційного тлумачення правових норм.

1.1.2. Неофіційне тлумачення правових норм: поняття, різновиди.

1.2. Види тлумачення правових норм за обсягом. Результати тлумачення права.

1.3. Інші класифікації тлумачення правових норм.

2. Способи (прийоми) тлумачення правових норм.

2.1. Філологічний (граматичний, мовний) спосіб тлумачення правових норм: суть, основні правила.

2.2. Поняття, зміст та основні правила логічного способу тлумачення правових норм.

2.3. Системний, телеологічний (цільовий), історичний, функціональний та інші способи тлумачення правових норм.

Ключові поняття: тлумачення правових норм, спосіб тлумачення правових норм.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Накресліть в зошиті розгорнуту схему видів тлумачення правових норм за різними критеріями із вказівкою характерних рис кожного з них.

2. Схематично зобразіть суть та структуру існуючих способів (приймів) тлумачення правових норм.

3. Проаналізуйте переваги та недоліки кожного з видів тлумачення правових норм.

Додаткові питання:

1. Офіційне тлумачення законів України.

2. Доктринальне тлумачення правових норм.
3. Тлумачення Конституції та інших законів України Конституційним судом України.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть види тлумачення норм права за суб'єктами.
2. Яка специфіка офіційного тлумачення правових норм?
3. Охарактеризуйте основні види офіційного тлумачення правових норм.
4. В чому проявляється специфіка неофіційного тлумачення правових норм?
5. Охарактеризуйте різновиди неофіційного тлумачення правових норм.
6. Які види тлумачення правових норм за обсягом?
7. Назвіть та охарактеризуйте основні способи тлумачення правових норм.

Література:

1. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2014. Т. 155. С. 3-8.
2. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя. *Право України*. 2000. № 6. С. 34-36.
3. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: моногр. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 263 с.
4. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 32-36.
5. Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 4-10.
6. Малента В. С. Доктринальне тлумачення норм права. *Юридична Україна*. 2008. № 12. С. 30-36.
7. Малента В. С. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Вип. 1. С. 18-21.
8. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 7-14.
9. Нікітіна І. О. Особливості застосування історичного тлумачення актів законодавства в практиці Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 97-103.
10. Опотяк С. З. Про тенденцію телеологічного (цільового)

тлумачення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 100-107.

11. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 10-16.

ТЕМА 16. РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
застосування правових норм у випадку прогалин та юридичних колізій

Ця тема пов'язана з ґрунтовним аналізом основних проблем застосування правових норм. Серед них, в першу чергу, прогалини в праві та юридичні колізії.

Тому студенти повинні усвідомити сутність прогалин в праві та дослідити способи їх усунення і подолання, і зокрема аналогію права та аналогію закону як способи подолання прогалин в праві, а також субсидіарне застосування норм права.

Крім того, слід визначити поняття та види юридичних протиріч, в тому числі і юридичних колізій, а також ознайомитись з причинами їх виникнення та способами їх запобігання, подолання, вирішення, що на основі аналізу ілюстративного матеріалу з теми забезпечить ґрунтовні знання щодо реалізації та застосування правових норм.

Питання для самостійної роботи:

1. Прогалини в праві та способи їх усунення і подолання.

- 1.1. Прогалини в праві та їх види.
- 1.2. Аналогія права та аналогія закону як способи подолання прогалин в праві та законі.
- 1.3. Субсидіарне застосування норм права.

2. Юридичні протиріччя: причини та види.

3. Юридичні колізії та способи їх подолання.

- 3.1. Поняття та види юридичних колізій.
- 3.2. Правові режими запобігання юридичних колізій.
- 3.3. Шляхи вирішення юридичних колізій і спорів.

Теоретико-аналітичне завдання:

1. Визначте причини виникнення прогалин в праві та законі і юридичних колізій. Сформуйте власну номенклатуру способів усунення та подолання прогалин в праві та законі і юридичних колізій.

2. Які основні напрямки підвищення ефективності застосування правових норм в Україні. Відповідь обґрунтуйте.

Додаткові питання:

1. Вимоги правильного застосування правових норм.
2. Колізії у законодавстві України: причини та шляхи подолання.
3. Логічні засади моделювання правозастосовної діяльності

Питання для самоконтролю:

1. Що таке прогалини в праві та які їх види?
2. Які вимоги правильного застосування аналогії права?
3. Які вимоги правильного застосування аналогії закону?
4. В чому суть субсидіарного застосування норм права?
5. Здійсніть правову характеристику юридичних протиріч, назвіть їх причини та охарактеризуйте їх види.
6. Дайте визначення юридичних колізій та охарактеризуйте їх види.
7. Які шляхи вирішення юридичних колізій?

Література:

1. Галянтич М. Колізія нормативних актів: вимушений шлях розвитку права. *Право України*. 1996. № 6. С. 34-36.
2. Клименко К. Справедливість як основа правозастосовної діяльності. *Право України*. 2007. № 8. С. 30-33.
3. Клім С. І. Аналогія закону у цивільному праві України: моногр. Одеса: Фенікс, 2013. 214 с.
4. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 6-9.
5. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30-33.
6. Матат Ю. І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 378-384.

7. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 15-20.
8. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. *Право України*. 2008. № 5. С. 24-28.
9. Москалюк О. В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістових колізій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 37-42.
10. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.
11. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект). *Право України*. 1999. № 8. С. 22-25.
12. Обидіна І. Як уникнути колізії між нормативними актами. *Право України*. 2000. № 9. С. 107-111.
13. Осауленко О., Пунько О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі. *Право України*. 2004. № 12. С. 24-29.
14. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень. *Право України*. 2004. № 8. С. 21-25.
15. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44-56.
16. Пунько О. Характеристика та класифікація правозастосовчих помилок. *Право України*. 2003. № 8. С. 110-112.
17. Спасибо-Фатеева І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики). *Приватне право*. 2013. № 1. С. 166-175.
18. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 13-18.

ТЕМА 17. ЮРИДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС

Серед динамічних елементів правової системи виділяються юридична діяльність та юридична практика. Вони покликані відобразити діяльність соціальних суб'єктів в сфері права.

Студенти повинні освоїти поняття юридичної діяльності, її ознаки, а також визначити об'єкти та елементи юридичної діяльності. Також слід проаналізувати поняття, функції, структуру та види юридичної

практики. Крім того, варто розглянути шляхи вдосконалення юридичної діяльності та юридичної практики.

Діяльність стосовно створення правових норм, їх тлумачення, застосування (а іноді і реалізації) реалізується в строгих процедурно-процесуальних формах, в зв'язку з чим існує потреба аналізу юридичного процесу як порядку здійснення юридичної діяльності.

В цьому плані студенти повинні розглянути поняття, ознаки та суть юридичного процесу, охарактеризувати його види та стадії, а також слід визначити основні принципи юридичного процесу.

Питання для самостійної роботи:

1. Юридична діяльність: поняття, ознаки, структура.

1.1. Поняття, ознаки та об'єкти юридичної діяльності.

1.2. Елементи юридичної діяльності.

2. Поняття, види, функції та структура юридичної практики.

2.1. Поняття та функції юридичної практики.

2.2. Структура юридичної практики.

2.3. Види юридичної практики.

3. Поняття, види, стадії та принципи юридичного процесу

3.1. Поняття, ознаки та суть юридичного процесу.

3.2. Види юридичного процесу.

3.3. Стадії юридичного процесу.

3.4. Принципи юридичного процесу.

Ключові поняття: юридична діяльність, юридична практика, юридичний процес.

Додаткові питання:

1. Загальнотеоретична характеристика юридичної діяльності.

2. Юридична практика як динамічний елемент правової системи.

3. Шляхи вдосконалення юридичної діяльності та юридичної практики в Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке юридична діяльність?

2. Назвіть ознаки юридичної діяльності.

3. Охарактеризуйте елементи юридичної діяльності.

4. Що таке юридична практика?

5. Назвіть функції юридичної практики.

6. Які елементи включаються в структуру юридичної практики?
7. Охарактеризуйте основні види юридичної практики.
8. Назвіть основні шляхи вдосконалення юридичної діяльності та юридичної практики.
9. Що таке юридичний процес?
10. Назвіть ознаки юридичного процесу.
11. Які ви знаєте види юридичного процесу?
12. Назвіть стадії юридичного процесу.
13. Охарактеризуйте основні принципи юридичного процесу.

Література:

1. Огороднік А. Неухильно додержувати процесуальної форми (роздуми щодо проекту нового КПК). *Право України*. 1996. № 6. С. 88-92.
2. Олейник А. Законотворчий процес, його основні риси і особливості. *Право України*. 1998. № 4. С. 57-59.
3. Оніщенко Н. Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність і сутність спрямованості. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 130-135.
4. Оніщенко Н. Юридичний процес як форма правової діяльності. *Право України*. 2002. № 7. С. 7-14.
5. Сердюк В. Судовий процес як фундамент для реформування судової системи. *Право України*. 2015. № 3. С. 71-77.
6. Томенко М. Конституційний процес в Україні: у пошуках політичного і правового компромісу. *Верховенство Права*. 2016. № 1. С. 30-33.
7. Шугак І. Юридична техніка і технологія в галузях права: теорія і практика застосування. *Верховенство Права*. 2017. № 2. С. 30-35.

ТЕМА 18. ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:

- 1. Правила правотворчої техніки**
- 2. Засоби правотворчої техніки**

Всі види юридичної діяльності повинні відповідати певним вимогам, які відносяться до поняття юридичної техніки. Тому студенти повинні визначити поняття юридичної техніки, усвідомити її

значення, охарактеризувати засоби юридичної техніки, а також види юридичної техніки.

Одним з основних принципів правотворчості є принцип техніко-юридичної досконалості, з огляду на що актуалізується потреба вивчення питань правотворчої техніки. І насамперед, увагу слід присвятити аналізу поняття, функцій, структури правотворчої техніки, а також більш детальному освоєнню правил та основних засобів правотворчої техніки.

Питання для самостійної роботи:

1. Змістовні правила правотворчої техніки

1.1 Вимоги до змісту нормативно-правових актів.

1.2. Основні способи і прийоми формування змісту нормативно-правових актів.

2. Логічні правила правотворчої техніки

2.1. Застосування правил логіки при створенні нормативно-правових актів.

2.2. Загальні і специфічні логічні правила.

3. Структурні правила правотворчої техніки

3.1. Порядок викладення матеріалу в нормативно-правових актах.

3.2. Структурні одиниці тексту нормативно-правових актів.

4. Формальні правила правотворчої техніки

4.1. Зовнішня та внутрішня форма нормативно-правового акта.

4.2. Реквізитні вимоги стосовно форми нормативно-правових актів.

5. Мовні правила правотворчої техніки

5.1. Дотримання правил лексики, граматики та синтаксису української мови.

5.2. Система лексичних засобів.

5.3. Вимоги до стилю нормативно-правових актів.

6. Поняття та види засобів правотворчої техніки.

6.1. Класифікація засобів правотворчої техніки.

6.2. Юридична термінологія як засіб правотворчої техніки.

6.3. Юридичні конструкції у праві.

6.4. Юридичні презумпції: поняття, ознаки, види.

6.5. Юридичні фікції: поняття, ознаки, види.

Ключові поняття: юридична техніка, правотворча техніка.

Додаткові питання:

1. Проблеми правотворчої техніки в Україні.
2. Логіка, мова і стиль нормативно-правового акту.

Література:

1. 1. Биля І. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 24-27.
2. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.
3. Зубенко А. В. Інтерпретаційна техніка актів тлумачення норм права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 395-398.
4. Киця О. С. Методологічна основа дослідження юридичної техніки актів судового тлумачення. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 22-29.
5. Киця О. С. Юридико-технічні інструменти побудови актів судового тлумачення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 97-103.
6. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 3-11.
7. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: моногр. Львів: Тріада-плюс, 2010. 211 с.
8. Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 151-156.
9. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-121.
10. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43-54.
11. Рабінович П. М. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 78-82.

ТЕМА 19. ПРАВОВА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:

Склад правопорушення

Поняття правопорушення знаходить своє відображення в юридичній конструкції складу правопорушення. Тому студенти повинні на семінарському занятті детально вивчити поняття та елементи складу правопорушення. Причому, вивчення складу правопорушення передбачає ґрунтовний аналіз елементів складу правопорушення (суб'єкта, об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторони правопорушення).

Питання для обговорення:

1. Поняття складу правопорушення.

2. Елементи складу правопорушення.

2.1. Суб'єкт правопорушення.

2.2. Об'єкт правопорушення.

2.3. Об'єктивна сторона правопорушення.

2.4. Суб'єктивна сторона правопорушення.

Ключові поняття: склад правопорушення, суб'єкт правопорушення, об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення.

Схематичне завдання:

Накресліть в зошиті розгорнуту схему елементів складу правопорушення.

Література:

1. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38.

2. Полянський Т. Позитивістсько-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом. *Юридична Україна*. 2013. № 9. С. 16-22.

3. Полянський Т. Природно-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом: їх зміст та взаємодія. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 14-22.

4. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: моногр. Ужгород: Ліра, 2011. 366 с.

5. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 91-95.
6. Савенко В. В. Правова поведінка в умовах правової реальності сучасного соціуму. *Митна справа*. 2014. № 5. С. 139-143.
7. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка та позитивна юридична відповідальність взаємовплив та взаємообумовленість. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 118-133.
8. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 197 с.
9. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: моногр. Харків: Майдан, 2013. 408 с.
10. Шульга А. М. Страх притягнення до юридичної відповідальності як мотив правомірної поведінки особи. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 51-55.

ТЕМА 20. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Елемент чи аспект теми, що виноситься на самостійне вивчення:
**юридична відповідальність як вид соціальної
відповідальності**

Теоретичні та практичні проблеми юридичної відповідальності ґрунтовно вивчалися юридичною наукою, що знайшло своє відображення в науковій та навчальній юридичній літературі.

Аналіз юридичної відповідальності слід розпочати з визначення поняття та видів соціальної відповідальності, місця юридичної відповідальності в системі соціальної відповідальності. Детально слід проаналізувати поняття, сутність, природу, мету, функції та принципи юридичної відповідальності, визначивши місце поняття юридичної відповідальності в системі юридичних категорій. Крім того, студенти повинні розглянути питання щодо підстав та стадій застосування юридичної відповідальності, реалізації юридичної відповідальності з визначенням підстав виключення, обмеження і звільнення від юридичної відповідальності. На завершення слід здійснити загальнотеоретичну характеристику основних видів юридичної відповідальності.

Варто зауважити, що дана тема дає загальні, базові знання щодо юридичної відповідальності, які будуть деталізовані і конкретизовані при вивченні конкретних видів правопорушень з галузевих юридичних дисциплін (зокрема, кримінального, адміністративного, цивільного, трудового, фінансового права), тому її належне засвоєння має загальнотеоретичне та методологічне значення.

Питання для самостійної роботи:

1. Поняття та види соціальної відповідальності.
2. Місце юридичної відповідальності в системі соціальної відповідальності.
3. Поняття, сутність та природа юридичної відповідальності.
4. Юридична відповідальність в системі юридичних категорій.
5. Юридична відповідальність і державний примус.
6. Мета, функції та принципи юридичної відповідальності.
7. Підстави та стадії застосування юридичної відповідальності.
8. Реалізація юридичної відповідальності.
9. Підстави виключення, обмеження і звільнення від юридичної відповідальності.
10. Види юридичної відповідальності.

Ключові поняття: юридична відповідальність.

Додаткові питання:

1. Юридична відповідальність та державний примус.
2. Причини правопорушень і шляхи їх подолання.
3. Міжнародні правопорушення: поняття, різновиди.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке соціальна відповідальність?
2. Охарактеризуйте основні види соціальної відповідальності.
3. Визначте місце юридичної відповідальності в системі соціальної відповідальності.
4. Що таке юридична відповідальність?
5. В чому полягає сутність та природа юридичної відповідальності?
6. Назвіть принципи юридичної відповідальності.
7. В чому полягає мета та функції юридичної відповідальності?
8. Визначте підстави застосування юридичної відповідальності.

9. Які стадії застосування юридичної відповідальності?
10. Назвіть підстави виключення, обмеження та звільнення від юридичної відповідальності.
11. Визначте співвідношення юридичної відповідальності і державного примусу.
12. Охарактеризуйте основні види юридичної відповідальності.

Література:

1. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 44-47.
2. Грищук В. К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 5-13.
3. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права*. 2017. № 3. С. 67-71.
4. Крисань Т. Розмежування державного (правового) примусу й юридичної гарантії. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 3. С. 24-27.
5. Макаренко Л. О. Поняття та види соціальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 12-16.
6. Мисак О. І. Міжнародно-правова відповідальність - традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 41-43.
7. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: моногр. Донецьк: Кальміус, 2013. 423 с.
8. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка та позитивна юридична відповідальність взаємовплив та взаємообумовленість. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 118-133.
9. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30-35.
10. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 1. С. 84-92.
11. Шевченко А. Є. Відновлювальна функція юридичної відповідальності. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 269-275.
- Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 55-58.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Підручники та навчальні посібники:

1. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права. К.: Знання, 2008. 333 с.
2. Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2011. 583 с.
3. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. / За редакцією В.В.Копейчикова. К: Юрінком Інтер, 2010. 320 с.
4. Загальна теорія права. Академічний курс: підручник. За ред. С.В. Бобровник. К.: Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
5. Загальна теорія права. Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2016. 392 с.
6. Загальна теорія держави і права: стереотипне видання. За ред. О.В.Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2016. 400 с.
7. Зайчук О. В., Засець А. П., Журавський В. С., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
8. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 716 с.
9. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави і права: Підручник. 3-тє вид., стер. Л.: Новий Світ-2000, 2011. 581 с.
10. Коталейчук С.П. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / С.П. Коталейчук, П.Я. Пісной. - К.: КНТ, 2011. - 560 с.
11. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права. К.: Атіка, 2005. 592 с.
12. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія права і держави. Підручник, практикум, тести. К.: Юрінком Інтер, 2022. 584 с.
13. Лемак В. В. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Ужгород: Медіум, 2003. 251 с.
14. Лисенков С.Л. Теорія держави і права: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2015. 447 с.
15. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права. К.: Атіка, 2007. 412 с.

16. Машков А. Д. Теорія держави і права: Підручник. Київ: ВД Дакор, 2016. 492 с.

17. Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ: Ун-т "Україна", 2014. 560 с.

18. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. для студентів ВНЗ / Київський національний університет внутрішніх справ. К.: Істина, 2007. 336 с.

19. Пендюра М. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: О. С. Ліпкан, 2013. 302 с.

20. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Вид. 10-е, доповнене. Л.: Край, 2008. 224 с.

21. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

22. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. Х.: Еспада, 2006. 776 с.

23. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / Харк. нац. ун-т внутр. справ. 4-те вид., доповн. і переробл. К.: Алерта, 2021. 528 с.

24. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.

25. Теорія держави і права: Навч. посіб. / С. К. Бостан та ін. К.: Академія, 2013. 346 с.

26. Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Петришина; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2015. 368 с.

27. Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.

Довідкова та хрестоматійна література:

1. Антологія української юридичної думки: В 10 т. Т. 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упоряд.: В.Д. Бабкін, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; за заг. ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Вид. дім "Юрид. книга", 2002. 568 с.

2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ "Вид-во "Юридична

думка”, 2007. 992 с.

4. Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.

5. Мала енциклопедія теорії держави і права. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.

6. Правова доктрина України: у 5-ти т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 2013. 975 с.

7. Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / [В. Г. Гончаренко та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013. 597 с.

8. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 1: А-Г. 672 с.

9. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Том 2: Д-Й. 744 с.

10. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Том 3: К-М. 792 с.

11. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 4: Н-П. 720 с.

12. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 5: П-С. 736 с.

13. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 6: Т-Я. 768 с.